

XVII.

Діячі слободського фольклору.

ВЖЕ НЕ РАЗ була спроба зібрати відомости про слободсько-українських культурних діячів, та на жаль усі заходи були випадкові, незабаром закінчались, і Слободська Україна досі не має словаря тих діячів, які працювали в її межах на користь місцевої людности. Є невеличкий, дуже вже старий показчик Кеппена (1793—1864), славетного академіка, родом харківця. Більшого розміру, але все ж таки коротенькі статті в «Харьков. Сборнике» (в додаткові до Харьків. Календаря) «Замѣчательные уроженцы и дѣятели Харьковской губ.», складені Петром Єфименком; велику ціну мають біографічні словарі професорів Харьківського університету з приводу 100-літнього ювілею університета та численні статті професора Дм. І. Багалія в XX т. «Сборн. Харьк. Истор. Филол. Общества» 1912 р. А все ж таки такого словаря, який би охоплював алфавитно усіх діячів та давав хоч приблизний їх підрахунок—нема. Чимало таких діячів—громадських, наукових і інших, які навіть на ймення занадто мало відомі, напр., Мочульський—автор цінної книги про Слобожанщину 1850 р., Олена Радакова та инш. Що до діячів по місцевій етнографії, то тут треба хоч коротко згадати про арх. Філарета, Вадима Пассека, Гр. Квітку-Основ'яненка, Миколу Костомарова, Амвросія Метлинського, Олександра Потебню, Петра Іванова та Василя Іванова. Одні збирали тільки

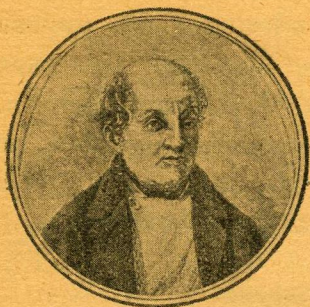
матеріяли, другі збирали і обробляли; інші, як от Манжура та Еварницький, перебравшись на Катеринославщину, Грінченко — на Чернігівщину, свої ранішні харківські записи прилучили до пізніших численних записів, зроблених по-за межами Слободської України. Що до розміру та числа саме слободського матеріалу, то в першу чергу треба вшанувати Метлинського і Петра Іванова; що до наукової праці над ними — Потебню.

Григорій Калиновський.

В 1776 р. в Петербурзі вийшло «Описаніє свадебныхъ украинскихъ простонародныхъ обрядовъ въ Малой Россіи и въ Слободской Украинской губерніи такожъ и въ великороссійскихъ слободахъ, населенныхъ малороссіянами, сочиненное Григоріємъ Калиновскимъ, армейскихъ пѣхотныхъ полковъ, состоящихъ въ украинской дивизіи, прапорщикомъ». Під цим надто довгим заголовком криється невеличкий опис українського весілля; зроблений він просто, досить докладно і розумно, з додатком наприкінці реєстрика, що коштувало весілля того часу. Цю цікаву стару книжечку було передруковано двічі — Калачовим в його «Архиві» та Сумцовим пізніш в «Харьк. Сборнику» 1889 р., ч. III, з коротенькою передмовою ¹⁾. «Описаніє» Калиновського перша розвідка по українському фольклору. Мабуть, Калиновський для свого часу був розумний чоловік, що звернув увагу на українське весілля і описав його просто та ясно. На жаль, він зовсім занехтував піснями, не дав ні однісенької. Весільні звичаї в «Описанії» Калиновського такі ж, які й тепер уживають по селах; але є трохи й таких, що більш вже не існують.

¹⁾ Калиновскій, «Харьк. Сборн.», додаток до Харьків. Календаря за 1889 р.

Григорій Квітка-Основ'яненко.

*Григорій Квітка-
Основ'яненко.*

Славнозвісний український письменник Г. Ф. Квітка-Основ'яненко має чимале значіння з етнографичного погляду. Він добре знав селян, міщан, панів; це знання відбилось в його оповіданнях. Він написав по російському цілу статтю про слобожан з характеристикою їх життя та звичаїв, а ще більше

пороскидав таких описів в українських оповіданнях: побут панів—в «Пан Халявський», «Столбиковъ» і др., міщан—в «Купований розум», урядовців—в «Добре роби—добре й буде», селян—в «Маруся», «От тобі й скарб», «Сердешна Оксана», «Пібрехач», в драмах—тут є весілля, похорон, Різдво, Великдень, ярмаркові звичаї і т. ин. ¹⁾.

Костянтин Сементовський.

Костян. Максим. Сементовський в свій час, в 40-х роках XIX в., був добрим знавцем українського фольклору, здебільше слобожанського; родився він в 1823 р., вчився в Ніжині, працював, вважаючи на його підписи і зміст статтів, у Харкові. В 1843 р. він в «Молодику» Бецького харківського видання дав гарний опис святкових звичаїв і пісень на Слобожанщині, другий цінний збірник святкових пісень дав він в «Маяку» 1843 р.; писав ще про українські загадки й замови (1850 і 1851 рр.).

¹⁾ Докладніше див. в моїй статті «Квітка, какъ этнографъ» в «Сборн. Харьков. Истор.-Фил. Общества» т. XVI.

Вадим Пассек.

Постать Вадима Вас. Пассека дуже приваблива. Молода, ввічлива, талановита людина, він лишив по собі добру пам'ять. Родився він в 1808 р., вчився в Московському університеті; молодим студентом познайомився з українським народом в батьковому маєтку в селі Спаськім, вовчанського повіту, — людина добра та чула, він полюбив щиро Україну, почав займатись її старовиною, приглядався до народнього побуту, записував пісні. В 1834 р. його був покликаний Харківський університет професором на катедру історії, але уряд, дізнавшись про те, що Пассек приятель і рідня славнозвісного російського письменника Герцена, котрий від уряду втік за кордон, — не згодився затвердити Пассека, і він перебував як небудь з своєю родиною, поки в 1842 р. і не скінчив своє життя на

Вадим Пассек.

34 році. Мнякий, чулий, доброзичливий ідеаліст, Пассек цікавився археологією, історією та етнографією Слобожанщини. В „Очерках Росії“, що виходили під його доглядом, він дав низку невеличких розвідок про Різдво, купальські пісні, про с. Каплуновку на Охтирщині, в російських журналах містив статті про городища та могили в Харківському краї. Писав він і про рослини на Слобожанщині, і про Куряжський монастирь. Статті його невеличкі, але де-які сторінки життя висловлені гарно. Найбільшу вагу мають колядки та щедрівки, позаписувані Пассеком в самім Харкові в дуже гарних варіантах.

Помер Вадим Вас. Пассек від сухот. Його дружиною була талановита Татьяна Петровна Пассек, що пізніш надрукувала три томи цікавих спогадів про Герцена, Огарьова, Пассека і др. діячів того часу під назвою „Изъ дальныхъ лѣтъ“.

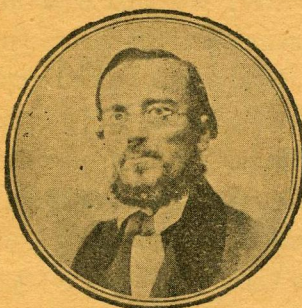

Измаил Срезневский.

Ізмаїл Срезневський.

Славетний російський вчений Ізм. Ів. Срезневський, коли почав уперше службу професора в Харківському університеті в 30-х роках, дуже зацікавився життям місцевої людности і під впливом Квітки-Основ'яненка та

Костомарова почав збирати історичні й етнографічні матеріяли. В 1833 р. він видав збірник „Запорожская Старина“, маючи на меті „представить важность малорусской народной словесности въ смыслѣ историческомъ и этнографическомъ“. Поруч з піснями народними тут є багато сфальшованих; пізніш Срезневський не любив, коли і загадували про це видання. В свій час одначе він мав деякий вплив на людей, що цікавились старовиною та побутом українського народу.

Микола Костомаров.

Микола Костомаров.

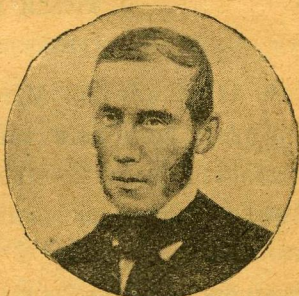
Микола Ів. Костомаров, славетний російський і український історик, родився в 1817 р., вчився в Харківському університеті, був професором в Петербурзі та в Києві, але рано — в 1862 р. — покинув службу і до

самої смерті в 1885 р. працював самотно. Костомаров добре знав українську мову і писав нею поезії під псевдонімом Ієремія Галка, збирав народні пісні і взагалі завжди дуже цікавився українською народною словесністю, як бачимо вже з його дисертації 1843 р. „Об историческомъ значеніи русской народной поэзіи“. Науменко каже, що ця праця Костомарова була першою науково-етнографічною працею і досі не загубила ваги ¹⁾. В книжці багато українських пісень, здебільша нових для того часу.

Костомаров був одночасно збірачем і працьовитим вченим. Хоч він і не видав ні одного збірника окремо, але він зібрав багато пісень і передав їх здебільшого в величезні „Труди“ Чубинського. В томах III, IV та V цього збірника налічують до 500 пісень у записі Костомарова. Як добра бджола, він додав багато меду до цього великого українського вулика. Де-які думи, записані в молоді роки в Харькові, Костомаров скористував у власних пізніших працях про українське козацтво, як воно відбилось в піснях ²⁾.

Амвросій Метлинський.

Амвр. Метлинський родився в 1814 р. в Гадячі на Полтавщині, вчився в повітовій гадячській школі під проводом українського письменника Макаровського, потім в гімназії та в університеті в Харькові під впливом другого українського письменника того часу Гулака-Артемовського. Згодом

Амвросій Метлинський.

¹⁾ Науменко, в „Кіевск. Стар.“ за 1885 р., V,

²⁾ Горленко, в „Кіевск. Стар.“ за 1886 р., I, 118.

Метлинський був у Харькові професором по кафедрі історії русської мови та словесности, в 1858 р. вийшов в одставку, од усіх одслонився, перебрався в Крим і тутечки помер в 1870 р. Для рідного краю він працював з 1839 р., коли видав „Думки і пісні“, до 1854 р., коли вийшов його дуже гарний збірник „Народныя южно-русскія пѣсни“. На власних своїх поезіях Метлинський підписувався Амвросій Могила, мабуть, з-за того, що дивився на себе, як на поета української старовини, за котрою жалкував, і з сумом приглядався до руїни колишньої слави народної. Сумний тон його поезій був відгуком як його меланхоличного настрою, так і туги його від гіркого становища українського народу та його мови. В передмові до однієї з своїх праць Метлинський висловив гадку, що „українська мова зо дня на день забувається і мовкне, та прийде час, що забудеться і умовкне і слова її може тільки в сумних піснях долетять до потомства“. В поезії „Рідна мова“ він каже:

Рідна мово, рідна мово!
Мов замер без тебе я!
Тільки вчую рідне слово,
Обізвалась мов сім'я.

Один з учнів Метлинського в своїх споминах каже, що двері його хати завсігди були відчинені для студентів і взагалі, мабуть, ніколи не зачинялися, бо він дуже близько стояв до своїх слухачів, особливо ж до тих, хто любив Україну і кохався в її піснях. Кобзарі та бандуристи були звичайними його гостями ¹⁾. В передмові до „Народ. южно-русск. пѣсень“ Метлинський писав: „Живое народное слово, исполненное прадѣдовскихъ по-

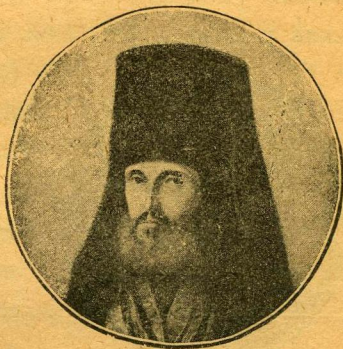
¹⁾ Де-Пуле, в „Вѣстн. Европы“ за 1874 р., I, 103.

ученій, долголѣтней богатою житейскою опытности, хранитель древнихъ преданій, памятникъ древнихъ событій, сокровище слезъ и радостей, живесть и растесть по домамъ и по путямъ, на поляхъ и на рѣкахъ, какъ горе и счастье, какъ печаль и радость. Оно близко духу и сердцу народа и благотворно для его нравовъ“.

Його збірник українських народніх пісень довго був найкращим, доладу влаштованим і різноманітним по змісту ¹⁾.

Архиєп. Філарет.

Архиепископ Філарет Гумилевський (1805—1866), богослов, історик церкви, має значіння для історії Харківщини з-за одної дуже просторої праці— „Историко-статистическое описаніе Харьковской епархіи“. Філарет був у Харкові владикою од 1847 до 1859 р. Він, як тільки

Архиєп. Філарет.

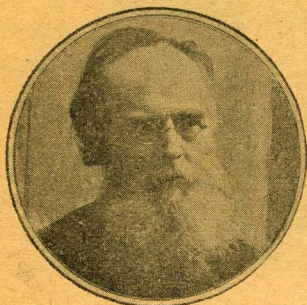
заняв тут катедру, почав пильно збирати в консисторії, по церквах та монастирях старі документи, листи, спогади і з 1852 до 1859 р. видав низку томів про Слобожанщину з церковно-історичного погляду. Тут усі міста й села, де тільки в той час була церква, описано по повітах, а позаяк мало не в кожному селі є церква, то усі села також описані—коли воно виникло, які були події, пошести, напади татар та поляків, листи видатних діячів, спогади старих людей—взагалі цінний матеріал

¹⁾ Докладніше див. в моїй праці в „Извѣст. Академія Наукъ“ за 1904 р., 3.

що до старого, здебільше церковного життя на Слобожанщині. У Філарета знаходимо загальну простору відозву про слобожан за часи його життя в Харкові, яку вже було згадано раніш в відділові—відозви про слобожан. Для історика Слобожанщини праця архиеп. Філарета досі має велику вартість, і навіть етнографові вона дає де-що на користь.

Олександр Потебня.

Ол. Потебня, родом з Полтавщини, вчився в Харківськiм університеті, де був професором з 1860 р., великий знавець української мови, щирий син України. По-

Олександр Потебня.

руч з мовою він порушив загальні питання про український націоналізм і пильно боронив його з суто наукового погляду. Велику вагу мають його вказівки на національну справу в рецензії на працю Житецького «Обзоръ звуковой исторіи малорусск. нарѣчія» (1876 р.), далі цікава

стаття «Языкъ и народность» у «Вѣстн. Европы» за 1895 р., IX, і посмертне видання його величезної «Теорії словесности» 1905 р. З лінгвістичних праць Потебні багато де-чого по українству знаходиться в «Замѣтках о малор. нарѣчій» 1870 р. і в трьох книжках «Къ исторіи звуковъ русск. яз.» 1873 р. Тут роскидано цінні замітки про де-котрі вирази в думках та в старих українських актах.

Перша праця Потебні фольклорного змісту—«О нѣкотор. символахъ въ славянской народ. поэзіи» 1860 р., книжка тепер устаріла. Більш наукової ваги має книж-

ка «О мифологическомъ значеніи нѣкотор. обрядовъ и повѣрій» 1865 р., де зібрано багато матеріалу про різдвяні звичаї, про повір'я про змія та бабу Ягу. Цікаві ще розвідки про долю 1867 р. та про купальські звичаї 1867 р., теж цінні найбільш по матеріялові. Невеличка, але дуже цінна праця «Малор. народ. пѣсня по списку XVI в.» — розвідка про українську пісню про воеводу Штефана в чеській граматичі Благослава 1571 р. Багато етнографічних вказівок розкидано в просторій рецензії Потебні на збірник галицьких пісень Головацького та в розвідці про Слово о полку Игоревім.

Величезну вагу мають «Об'ясненія малор. и сродн. съ ними пѣсень» в 2-х просторах томах; в першім йде мова про веснянки, в другім — про колядки. Тут зібрано й з'ясовано багато українських пісень і поруч з ними пісень инших слов'янських народів. Праця про колядки обнімає коло 800 сторінок. Колядки й щедрівки тут розібрані по мотивах.

Борис Грінченко.

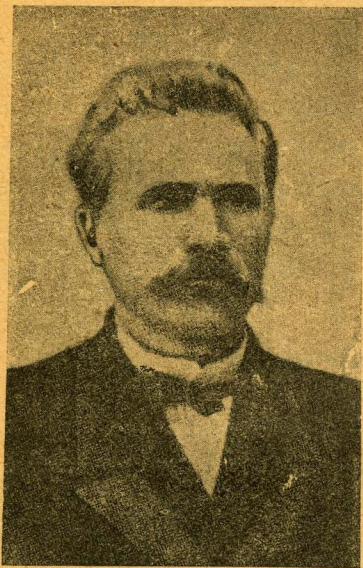
Борис Дм. Грінченко родився в 1863 р. поблизу Харькова, був вчителем в сумському повіті, потім довго проживав в Чернигові та в Києві, щиро працюючи jako письменник в різних українських виданнях. Велику вагу мають його три величезних томи «Этнографических мате-

Борис Грінченко.

ріалов», з піснями, казками та дуже численними до них бібліографічними вказівками. Наприкінці 3-го тому є до-

ладу зроблений показчик 318 книжок та часописів, які мають в собі українські пісні. Цей цінний збірник має йти поруч з найкращими збірниками Чубинського та Головацького. В цім збірнику є багато пісень і казок, записаних Грінченком на Харківщині, здебільше в сумському повіті, де він був сільським вчителем. З других численних наукових праць Грінченка вагу мають його показчик українського фольклору та українсько-російський словник в 4-х томах.

Дмитро Еварницький.

Дмитро Еварницький

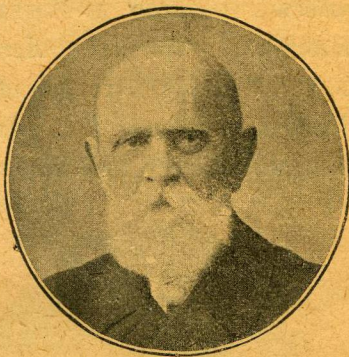
Дм. Еварницький зібрав і видав просторий збірник етнографичних матеріалів, котрими й сам не мало користувався в своїх працях по історії Запоріжжя. Еварницький родом з Харківщини, вчився в Харківському університеті, був гімназіальним учителем в Харкові та в Петербурзі, приват-доцентом в Москві і зараз має домівку в Катери-

нославі і посаду директора місцевого етнографичного музею. Він чимало вештався по Харківщині і особливо по Катеринославщині—яко етнограф, збираючи пісні й оповідання, і яко археолог, розкопуючи могили. Багатий етнографичний матеріал він вніс в свою простору працю «Запорожъе», а ще більший в книжку «По слѣдамъ за-

порожцевъ»; нарешті в 1906 р. видав просторий збірник пісень, записаних їм здебільше в Катеринославській губ. з уст селян між 1878 та 1905 р.р. В збірнику 772 сторінки, на котрих вміщено 830 пісень, більш ліричних—про кохання та сімейне життя, є й історичні.

Петро Іванов.

Петро Вас. Іванов зробив надзвичайно багато для ознайомлення з Харківщиною. Родився він в 1837 р. в Чугуєві, і спершу почав був працювати яко природознавець, збираючи та досліджуючи різних шкідливих комах, а потім зацікавився життям народу і почав збирати пісні та робити записи звичаїв, з допомогою сільських вчителів і учительок. Величезні матеріали, які зібрав Іванов, надруковано в «Сборн. Харьк. Истор.-Фил. Общества», в «Кіевск. Стар.», в «Етнографич. Обзорѣни». Збірач сам упорядкував свої

Петро Іванов.

матеріали. Усі його збірники означені повністю і новиною змісту. В 1885 р. Іванов надрукував в «Кіевск. Стар.» статтю про знахурів і замови, а далі—мало не щороку йдуть нові його збірнички, нові розвідки—про вовкулаків, про погляди на душу, збірнички повір'їв належачих до хати, до батьківських та материнських прокльонів, про скарби, дитячі іграшки, про українських відьом та упирів, оповідання про долю. Найбільш просторі й корисні з наукового погляду збірник Іванова про українські легенди, надрукований в «Етнографич. Обзор.» 1890 та 1891

р.р., і збірник календарних повір'їв та казок селян куп'янського повіту, виданий Харківським Істор.-Філологічним Товариством в 1907 р.

Працюючи весь свій вік на ниві українознавства, збираючи, наче мед бджола, народні пісні, повір'я, звичаї і все таке, Петро Вас. Іванов зробив велику послугу українознавству і має право на пошану.

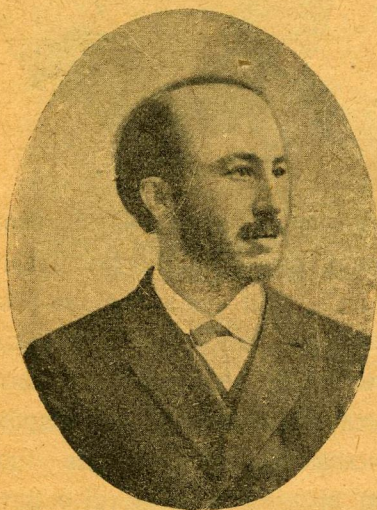
Василь Іванов.

Однофамилець з Петром Івановим—Василь Іванов займав в 80-х роках посаду секретаря Харківського Статистичного Комітету; він пильно збирав етнографічні записи і написав де-кілька коротеньких етнографічних розвідок в «Статистич. Листку» та в «Харьков. Сборн.» В 1898 р. під його доглядом в додаткові до Харків. Календаря вийшов I т. величезного збірника «Жизнь и творчество крестьян Харьков. губ. Очеркъ по этногра-

фии края», що обнімає 1012 сторінок—опис 50 сел старобільського повіту. Окрім того було ще де-кілька цікавих розвідок Вас. Іванова по місцевій етнографії.

Андрій Краснов.

Андрій Миколаевич Краснов (1862 — 1914) професор Харківського університету по кафедрі географії. Під впливом XII Археологічного з'їзду в

Андрій Краснов.

1902 р. в Харкові він на короткий час зацікавився

слободською етнографією і взяв гарячу участь в збиранні етнографічних матеріалів, допомагав влаштувати етнографічну виставу, зробив опис зібраних їм для музею річей, окрім того написав де-кілька невеличких розвідок, напр., гарну статтю про селянські будівлі в фельетонах «Южного Краю».

Олена Радакова

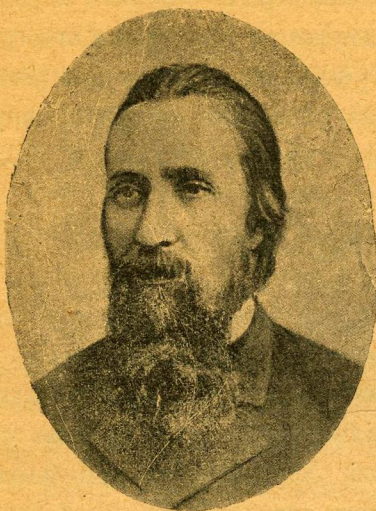
Олена Петр. Радакова, не вважаючи на гноблиту хворобу на сухоти, що звела її молодю в могилу, в 80—90 роках XIX в. щільно працювала по українській етнографії й історії. Де-кілька років вона працювала в старім холоднім помешканні Харківського Історичного Архива, в 1902 р. зробила етнографічну подорож в старобільський повіт. В VI т. «Матер. по українській етнографії» вона дала розвідку про золотарське ремесло на Слобожанщині. Для Харківського етнографічного музею Радакова збрала чимало цінних річей.

Михайло Плохинський.

Плохинський, працююча людина, гімназіяльний вчитель і архіваріус Харківського Історичного Архиву, склав по архивних матеріалах розвідки: «Иноземцы старой Малороссии—Греки, Цыгане, Грузины», Москва, 1905 р., 235 стор. (вид. Моск. Арх. Общ.) і Бобровничі і стрільці в «Сборн. Харьк. Ист.-Фил. Общ.» т. III.

Анастасій Зайкевич.

Анастасій Єгорович Зайкевич, професор агрономії в Харківському університеті, народився в лубенськім пов. на Полтавщині в 1842 р. Окрім своїх спеціальних праць

Анастасій Зайкевич.

по слободській агрономії він допомагав полтавському земству в описові гончарних виробів і в де-яких газетних статтях по бджільництву випадково торкався етнографичних сторінок народного життя.

Сергій Васильківський.

Серг. Ів. Васильківський—видатний майстер-художник, щирий

українець († 1917 р. на 65 р. життя), слобожанин, багато зробив для українського мистецтва. Його малюнки з українського побуту були покрасою усіх українських художніх виданнів; малюнки українських церков прикрашають харківський місцевий музей. Крім того він видав цінний збірник українського орнаменту, розписав земський будинок в Полтаві і залишив велику спадщину малюнками та грішми (біля 80 тис. карб.) на український музей в Харкові. Особливо численні його малюнки на українські історичні теми.

Борис Познанський.

Борис Познанський майже цілий свій вік прожив у Вороніжчині, на межі української землі з московською, але ніколи не забував про службу своєму народові. Навіть в тих далеких околицях він умів відшукувати своїх

земляків і про них писав цікаві замітки, які містила «Кіевск. Старина». Там також містив він свої спомини про давніші часи, подавав цікаві записи давніх пісень, оповідань і т. ин. Особливо замітні спогади Познанського про польське панство на Україні, про повстання 1863 р. на Україні; взагалі дуже чулий був Познанський на відносини польсько-українські і цю тему зачіпав не раз в своїх писаннях. В «Кіевск. Старині» друкував він також просторе оповідання під заголовком «Попок», повість з побуту донських українців ¹⁾). Прожив останні роки свого життя Познанський в Острогожську на Вороніжчині і тут помер 27-го вересня 1917 р.

¹⁾ „Кіевск. Старина“ за 1894 і 1899 р.р.

2-й випуск.

Культурно-Історична Бібліотека

під ред. Проф. Д. І. БАГАЛІЯ.

□ □ □ □

№4

Проф. М. Ф. СУМЦОВ.

СЛОБОЖАНЕ

Історично-
Етнографічна
Розвідка.

ЦЕНТРАЛЬНА НАУКОВА

М. 53005
1917 348.

ВИДАВНИЦТВО „СОЮЗ“

Харківського Кредитового Союзу Кооперативів.

1918.

Харківський
УНБ